

Frederick Schauer: A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok

(Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 650 oldal,
ISBN 978 963 295 447 9)

Frederick Schauer kötete jellegében eltér a Wolters Kluwer által 2012 óta gondozott médiatudományi sorozatban eddig megjelent, magyarra fordított külföldi művektől. Ez a kötet ugyanis most született meg, eredeti, angol nyelvű változata ebben a formában nincsen.

Schauer professzor munkássága már régóta inspirálta a magyar szólásszabadság-kutatókat, szókimondó lényeglátása pedig arra ösztönzött, hogy a frissen induló *In Medias Res* folyóirat „programadó” cikke az ő korábbi tanulmánya legyen („Az Első Alkotmánykiegészítés mint ideológia”, *In Medias Res*, 2012/1.). Miután a magyar fordítás közléséhez a folyóirat számára 2012 elején előzetesen engedélyt adott, azon év nyarán született meg az ötlet, hogy az elmúlt három évtizedben a szólásszabadságról írt tanulmányaiból érdemes lenne egy gyűjteményes kötetet összeállítani. Schauer professzor örömmel és nagy segítőkészséggel fogadta az ötletet (mint a munka során kiderült, magyar felmenőinek emlékére is tekintettel). A szerzővel együttműködve kiválasztott 26 szöveg elsősorban amerikai jogi folyóiratokban, illetve tanulmánykötetekben jelent meg, és mindegyikük a mai napig friss, élő, a mai kutatásokban használható, illetve az érdeklődők kíváncsiságát kielégítő tanulmány. A válogatás nem volt könnyű, tekintettel Schauer professzor terjedelmes publikációs listájára. De végül, több mint két év munkája által megszületett a kötet, amely átfogó keresztmetszetet nyújt nem csupán a szerző szólásszabadságjogi gondolkodásmódjáról, hanem általában az amerikai szólásszabadságjogról is.

Fontos megjegyezni, hogy Schauer nem éri be a bevett dogmák újrendszerzésével és aktualizálásával, hanem erősen kritikus is az amerikai szólásszabadságjoggal szemben, és bátran tesz javaslatot a rendszer általa problémásnak érzékelt elemeinek kijavítására. Schauer jogi gondolkodása ízig-vérig amerikai, de – számos kollégájával ellentétben – egyáltalán nem elutasító az európai jogi gondolkodással szemben sem, mi több, nem követel az amerikai szólásszabadságjognak magától értetődő primátust az európaival szemben. A rendkívül elmélyült gondolatmeneteken és egy-egy kérdés pontos felvázolásán túl ez teszi munkásságát Európában is igazán vonzóvá; segít megérteni az amerikai jogi gondolkodást, és nem zárkózik el az eltérő megközelítések felett átívelő hidak építésétől sem.

Frederick Schauer az 1970-es években kezdett a szólásszabadság kérdéseivel foglalkozni, először – peres ügyvédként – az obszcenitást tiltó szabályok elemzésén keresztül. Ebből született meg 1976-ban a *The Law of Obscenity* c. monográfiája (The Bureau of National Affairs, 1976). Amióta teljes egészében az egyetemi kutatómunkának szenteli idejét, az egyik legbefolyásosabb

amerikai jogtudóssá emelkedett. Hat önálló kötet szerzője, számos másik szerkesztője, illetve több mint 200 folyóiratcikk kötődik a nevéhez. Érdeklődése jóval túlterjed a szólásszabadság kérdésein, alkotmányjoggal, jogbölcselettel, a jogászai érvelés, a jogi norma sajátosságainak vizsgálatával foglalkozott. Bölcseleti elméje a szólásszabadsággal foglalkozó cikkein is erősen nyomot hagyott, ezáltal jóval egy-egy vizsgált probléma mindenki által érzékelt dimenziója mögé lát, az emberi cselekvések mozgatórugóira is kíváncsi, a szabályok mögött azok értelmét és hasznát keresi, a szólásszabadságon keresztül pedig szinte egy komplett demokráciaelméletet is felvázol.

Az obszcén és szexuális tartalmú kifejezések szólásszabadság-jogi vizsgálatán túl Schauer érdeklődése hamarosan a szólásszabadság „nagy” kérdései felé fordult. Túlzás nélkül állítható, hogy a *Free Speech: A Philosophical Enquiry* (Cambridge University Press, 1982) c. kötete a legújabb kori szólásszabadság-elmélet első alapműve. Az 1980-as években az Egyesült Államokban fokozatosan egyre több szerző fordult a szólásszabadság elméleti kérdései felé, a rendszeralkotás igényével (Lee Bollinger, Cass Sunstein, Ronald Dworkin, Kenneth Karst, Geoffrey Stone, Larry Alexander, és a lista korántsem teljes). Közülük is az élen járt Schauer, akinek könyve minden mai, a szólásszabadsággal foglalkozó angolszász elemzésben szinte kötelezően felidézett darab. A kötetben a szerző a szólásszabadság lehetséges elméleti igazolásából kiindulva vizsgálja a legfontosabb kérdéseket, a washingtoni Supreme Court gyakorlatán keresztül.

Az ott felvetett kérdésekkel a megjelenés óta eltelt bő három évtizedben is folyamatosan foglalkozott, mint azt jelen kötet tanulmányai is igazolják. Ha mind a 26 szöveget elolvassuk, fel fog tárulni előttünk az amerikai szólásszabadságjog szinte teljes struktúrája, amely a „politikai” vagy közéleti szólásokkal kapcsolatban az elmúlt csaknem száz évben kialakult (a szerkesztés során ki kellett hagynunk az egyébként szintén igen fontos és érdekes, de a szólásszabadság legszigorúbban védett központi magján kívül eső témákat, úgymint pl. a kereskedelmi célú szólások köre vagy a fent már említett obszcenitás és illetlenség).

Schauer a Supreme Court gyakorlatának értő ismerője, egyben szigorú kritikusa. Stílusa azonban eltér azon pályatársaitól, akik szeretik eszméiket „kinyilatkoztatások” útján közzétenni; Schauer azzal is megértő, akivel nem ért egyet, azt is meg akarja érteni, amit nem tud elfogadni, és a Mill-i hagyományokhoz híven nem hirdet eredményt a versengő nézetek között, inkább csak kérdez, javasol, polemizál.

A kötet első szerkezeti egységében a szólásszabadság általános elméletével foglalkozó írások kaptak helyet (ami nem jelenti azt, hogy az itt felvetett elméleti kérdések ne bukkannának fel a későbbi elemzésekben is). Alapvetően két igen fontos kérdést vizsgál itt a szerző: milyen módon képes a „demokratikus igazolás” a szólásszabadság elvi alapjává válni, illetve miért gondoljuk azt általánosan, hogy a szólásszabadság más, erősebben védendő jogosultság a többi emberi joghoz képest, azaz mitől „különös” a szólás? Schauer elveti az egyéni autonómia érvét mint a szólásszabadság legjobb megalapozását, kétkedve fogadja az „igazság keresése” elméletet, legalábbis ahogyan azt Oliver Wendell Holmes papírra vetette, és a szólásszabadságban egyfajta demokratikus eszközt lát, amelyen keresztül a közösség vitái lefolytathatókká válnak. Vizsgálja azt a kérdést, hogy vajon miért írják elő azt a jogrendszerek, hogy a szólásszabadság legfontosabb elvei többségi döntéssel sem szűkíthetők, azaz a szólásszabadság védelme igazából nem „demokratikus” intézmény.

Nagy erőfeszítéseket tesz annak érdekében is, hogy a szólásszabadság védelmét elválassa az általános szabadságelmélettől, hiszen világos, hogy nehéz igazolni a szólásszabadság kiemelt védelmét, ha nem tudjuk megmondani, miért kell erősebben védeni a többi szabadságjoghoz képest, ráadásul úgy, hogy a legtöbb ember más emberi jogoknak (munka, biztonság, lakhatás, egészséges környezet stb.) még talán nagyobb súlyt is tulajdonít mindennapi életében. Mint Schauer megjegyzi, szerencsésebb lenne, ha minden generáció maga jönne rá a szólásszabadság fontosságára, és nem James Madisontól kapná azt történelmi örökségként ajándékba.

További kérdés, hogy mi az oka annak, hogy a szólásszabadságot akkor is védjük, ha gyakorlása kárt okoz másoknak, míg a többi jognál ez nem megengedett. E kérdésben a modern szólásszabadság-irodalom alapvetését rögzítő John Stuart Millt sem kíméli Schauer, amikor rámutat *A szabadságról* (*On Liberty*) első két fejezete közötti ellentmondásokra (persze nem azzal a céllal, hogy Millt lerángassa az Olümposzról, sokkal inkább azért, hogy koherens és ma is alkalmazható elméletet gyártson alapművének felhasználásával).

Egy ponton Schauer el is jut oda, hogy beismerje, a szólásszabadságnak nincs „különleges”, az elsőbbségét kellőképpen alátámasztó elmélete. Amiért tiszteljük, annak éppúgy vannak praktikus és történelmi-tradicionális okai is, és szilárd, kikezddhetetlen elmélet nem állítható fel annak védelmében, miért kell elviselni a szólásszabadsággal okozott károkat (ez a kérdés persze Európában, ahol a kár- vagy ártalomokozás jóval inkább megengedett alkalom a szólásszabadság korlátozására, nem ilyen élesen merül fel).

Schauer a cenzúra mibenlétével is behatóan foglalkozik, igyekezvén elhatárolni egymástól a köznyelvben használt „cenzúra” kifejezést a jogtudományi értelemben koherens alkalmazásától.

A kötet második egysége kifejezetten az amerikai szólásszabadság-elmélettel (főként az Első Alkotmánykiegészítéshez kapcsolódó bírósági gyakorlatból kikristályosodó elvekkel) foglalkozó tanulmányokat foglal magában. Összefoglalja a „kategorizáló” amerikai megközelítést, illetve annak szükségszerűen bekövetkező kudarcát (képtelenség a szólásszabadság valamennyi jelenségét szilárd, mozdíthatatlan és egymással kompatibilis kategóriákba besorolni). Tárgyalja az első kiegészítést mint a kompromisszumkötés terepét (ahol a szembenálló érdekeknek időnként kölcsönösen hátrálniuk kell); mint az opportunizmus megnyilvánulását (a szólásszabadság hatályának túlzott kitágítása által – annak mintájára, hogy „akinek kalapács van a kezében, mindent szögnek néz”, akinek erős szólásszabadság-védő gyakorlat áll rendelkezésre, mindent hajlamos szólásszabadság-jogi problémának látni); valamint ideológiaifegyver-jellegét, amikor a jogtudományi berkeken belül a szólásszabadság korlátozását felvető álláspontokat érvelés nélkül, ideológiai alapon söpri le az asztalról. A sajtószabadságról és a médiaszabályozásról folytatott viták olykor a „hitvita” jellegét öltik magukra, ahol a vitázó felek saját, különbejáratú dogmáik szerint meghatározott, merev álláspontot képviselve, sokszor elbeszélnek egymás mellett. Holott legalább Mill óta tudjuk, Schauer pedig megerősít ebben, hogy ha halott dogmává kövül, még az igazság is veszít erejéből.

A szólásszabadság „intézményi” jellegének boncolgatásával pedig Schauer a sajtószabadság önálló jogként való elismerése mellett érvel, ami az amerikai Supreme Court gyakorlatától mindeddig idegen gondolat maradt. Schauer elfogadná azt a megközelítést, ami Európában a bevett gyakorlat, amely szerint a média – sajátos, demokratikus feladataira és felelősségére tekintettel – sajátos többletjogokat kaphatna.

Hohfeld munkájának felidézésével Schauer az alapjogok horizontális és vertikális hatályáról is értekezik, azaz a szólásszabadság magánfelek közötti érvényesülését vizsgálja; e kérdésnek várhatóan egyre nagyobb relevanciája lesz egy olyan médiavilágban, ahol a meghatározó szereplők magánvállalkozások, amelyek technikai szempontból képesek mások szólásszabadságának korlátozására. A „tények” fontosságának előtérbe állításával pedig azt vizsgálja, miért és milyen mértékben védettek a valótlán állítások, miért tekinthető hasznosnak a nyilvánosságbeli diskurzus szempontjából, ha bizonyos mértékig védelmet kapnak, és milyen helyzetekben indokolt ez a védelem.

A kötet harmadik nagy egysége a sajtószabadsággal foglalkozik. E tanulmányokban is előkerül az alapvető demokratikus kérdés, miszerint „ki dönt” arról, milyen mértékű legyen a szólás és a sajtó védelme? Schauer e kérdésből kiindulva az általános demokráciaelmélet kifejtése felé közelít, nem csupán a „többség zsarnoksága” teóriák felidézésével, hanem a finomra hangolt fékek-egyensúlyok rendszerének bemutatásával is a szólásszabadság struktúráján keresztül. A médiapiaci működésének alapvető szabályai adták az ötletet a szólásszabadság és a magánhatalom kapcsolatának elemzéséhez. Schauer rögzíti, hogy a magánvállalkozások alapvetően képesek befolyásolni a sajtószabadság gyakorlását (lásd még a hohfeldi teória fenti felidézését általános jogdogmatikai szempontból). Rögzíti, hogy a túl erős szólásszabadság-védelem összességében a szabadság elégtelen védelmének irányában is hathat (e problémára az európai jogrendszerek a médiaszabályozáson keresztül igyekeznek valamelyes válaszokat adni, ugyanakkor Schauer ezeket nem kezdi el számba venni).

Különösen érdekes tanulmánya az, amelyben arról értekezik, hogy vajon van-e szükség-szerű kapcsolat a sajtószabadság mértéke és a szabályozás szigorúsága között. Ausztráliai vizsgálódásai során arra jut, hogy nincs. Ezzel kimondja, hogy a jogi szabályozás csak esetlegesen, töredékesen képes befolyásolni a sajtó tartalmát (ugyanakkor az is igaz, hogy ez csak a sajtószabadságot elismerő és védő jogállamokban lehet így).

A kötet negyedik részében egyes szólásszabadság-jogi részkérdésekkel foglalkozik a szerző. Ezek mindegyike olyan, amely Magyarországon is éles vitákat generált az elmúlt időszakban. Idetartoznak a közszereplők személyiségvédelmének, a rágalmazás, jóhírnév- és becsületvédelem általános kérdései, valamint a gyűlöletbeszéd (fenyegető beszéd) is. Schauer mindenhol felhívja a figyelmet a szükségszerű – de a jogrendszer által nem mindig követett – differenciálásra. A közszereplők között sem ítéltető meg azonosan a politikus és a bulvárhős, a hamis állítások sem azonosan ítéltendőek meg, ha egy regényben vagy egy újságcikkben jelentek meg, a gyűlölködő kifejezések jogi megítélése is eltérhet, ha valós veszélyt jelentenek, és nem szorítkoznak a gyűlölet kinyilvánítására. Ugyanakkor – a híres „keresztégetéses” ügy kapcsán – arra hív fel, hogy a „szólás” és a „szimbólumok” közötti különbségtételt célszerű lenne magunk mögött hagyni.

Ezt követően részletesen értekezik az oktatási szabadságról, amelyet a sajtószabadsághoz hasonlóan „intézményi” jognak tekint, azaz olyannak, amely az oktatási intézményt speciális feladataira tekintettel illeti meg, de az egyén (az oktató) számára nem korlátozhatatlan. Visszakanyarodva a gyűlöletbeszéd kérdéséhez, illetve Millhez, a holokauszttagadás korlátozásának

példáján keresztül újból foglalkozik a szólásszabadság alapkérdéseivel: az „igazság keresésének” elméletével, az „ártalom” szóláskorlátozó jellegével, valamint ezúttal a holokauszttagadás korlátozhatóságának elvi alapjaival is.

A kötet utolsó, ötödik eleme három, jog-összehasonlító szempontú tanulmányt tartalmaz. Ezek különösen érdekes és értékes írások, hiszen Schauer gondolatainak egyedisége bennük különösen erősen mutatkozik meg. Ellentétben a megszokott, profetikus hangütésű amerikai szerzőkkel, Schauer nem gondolja azt, hogy a világ valamennyi országának az amerikai szólásszabadság-jog elvei alapján kellene rendeznie nyilvános vitáit. Kifejezetten érvel az egyes országokban mérvadó kulturális sajátosságok megléte, sőt értékessége mellett. Elveti a textuális értelmezés főbb téziseit, és nem gondolja úgy, hogy az alkotmány szövege alapvetően, kötelező erővel határozná meg egy ország jövőbeni jogfejlődését (így, bár az Egyesült Államok Alkotmányának első kiegészítése unikális abban a tekintetben, hogy nem tartalmaz a szólásszabadság védelme alóli kivételeket vagy a szólásszabadság korlátozásának feltételeit, ez önmagában nem lett volna elegendő az amerikai rendszer kialakulásához). Schauer távolságtartóan viszonyul az összehasonlításához: inkább csak a vizsgálat szempontjait, keretét határozza meg, más – nem amerikai – jog-rendszerek értékelését nem végzi el.

A fentiekben láthatóvá vált az összegyűjtött tanulmányok széles horizontja, és e rövid tartalmi előzetes talán arra is elegendő volt, hogy a szövegek magyarországi (és általában véve európai) relevanciájáról is meggyőződhesünk. A Schauert foglalkoztató problémák azonosak azokkal, amelyek az elmúlt negyedszázad magyar jogfejlődésében is erőteljesen jelentkeztek; ugyanakkor nem állíthatjuk bizton, hogy ezekre sziklaszilárd, kikezdhetetlen elvi megalapozottságú válaszokat adtunk volna. Mint az Schauer könyvéből is kiderül, ez nem feltétlenül baj vagy bűn: az Első Alkotmánykiegészítés közel 140 évig szinte „aludt”, ellenben hamarosan 100 éve lesz, hogy joggyakorlata és az arra települő teoretikus megalapozás gyors ütemben gyarapodik. Azaz, Magyarországon a szólásszabadság rendszerének kialakítása tekintetében még csak útközben vagyunk, amely utazáshoz hasznos és intellektuálisan szórakoztató segítőtársunkká kíván szegődni ez a kötet.

KOLTAY ANDRÁS